

Kerkelijk erfgoed in kaart gebracht

De Vlaamse parochiekerken en kloosters kunnen bogen op een onvoorstelbaar rijk erfgoed. Het betreft zowel de kerkgebouwen op zich als allerlei kunstvoorwerpen, van schilderijen over handschriften tot devotionalia. Dat erfgoed wordt vaak beheerd door vrijwilligers die zich voor grote uitdagingen gesteld weten. Het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur bracht dat kerkelijke erfgoed nu in kaart.

Voor het eerst werd het erfgoed van alle zogeheten erkende erediensinstellingen in onze contreien in kaart gebracht. Deze Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen, grotendeels gemaakt op basis van onderzoek door het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (CRKC), geeft cijfers en reikt beleidslijnen aan. De cijfers spreken alvast boekdelen.

Het zal wel niet verwonderen dat de katholieke eredienst het leeuwendeel van ons religieuze erfgoed voor zijn rekening neemt. Vlaanderen telt 1.786 parochies en geloofsgemeenschappen, evenals vijf kathedralen. Het bisdom Gent telt de meeste parochies, 427 meer bepaald, en die zijn overwegend te vinden in plattelandsgemeenten.

Een misschien verrassende bevinding is dan weer dat onze parochiekerken over het algemeen niet zo oud blijken. Iets meer dan de helft (1.047 of 59 procent) werd opgetrokken in de negentiende en de twintigste eeuw. Het aantal middel-eeuwse kerkgebouwen, of beter gezegd kerken met bouwelementen uit die periode, is veeleer beperkt.

Meer dan de helft van de kerken (53 procent) blijkt een volledige of gedeeltelijke bescherming als monument te genieten. De beschermingsgraad is op het platteland hoger dan in de steden. In dorpen is de parochiekerk vaak het enige als echt waardevol beschouwde monument.

Wie is de eigenaar van al die kerken? Het antwoord op die eenvoudige vraag is verrassend ingewikkeld, zo blijkt uit de atlas. In een aantal gevallen is het eigenaarschap niet eenduidig vast te stellen en zou er eerst nauwgezet historisch en juridisch onderzoek moeten worden uitgevoerd.

Om een en ander goed te begrijpen, moeten we terug naar de Franse Tijd (1794-1815), toen zowat alle kerken in de gewezen Oostenrijkse Nederlanden, het hertogdom Bouillon en het prinsbisdom Luik door de overheid werden aangeslagen. Na het concordaat dat Napoleon in 1801 sloot met paus Pius VII werden alle 'genationaliseerde' kerken ter beschikking gesteld van de bisschoppen, ook al bleven ze eigendom van de overheid. Als gevolg daarvan zijn deze (meestal zeer

oude) parochiekerken eigendom van de gemeente. De kathedralen behoren sindsdien toe aan de provincie.

Kerken gebouwd na 1801 zijn eigendom van de gemeente of van de kerkfabriek, afhankelijk van de instantie die het gebouw liet optrekken of verwierf. Bijna de helft van de parochiekerken (871) is volle eigendom van een kerkfabriek. Een kleiner aantal (593) is eigendom van de gemeente. In alle gevallen beheert een kerkfabriek het goed, waaruit mag blijken dat ons onroerende erfgoed behoort tot het publieke domein.

Veel minder kerken in Vlaanderen zijn privébezit, meestal van een parochiale of dekenale vzw (45 gebouwen) of van een kloosterorde. De parochiekerk Onze-Lieve-Vrouw van Troost in Heverlee is eigendom van de augustijnen, maar wordt beheerd door een kerkfabriek. Welgeteld één parochiekerk is eigendom van de Vlaamse Gemeenschap, namelijk de Onze-Lieve-Vrouw Geboorte in het Limburgse Rijkhoven, een onderdeel van de Landscommanderij Alden-Biesen.

Dat veel kerken niet of amper worden gebruikt, is een misvatting. In 263 van de 1.653 kerken wordt zelfs nog dagelijks de mis opgedragen. Slechts in 1 procent van de gebouwen vindt geen zondagsdienst meer plaats. Het aantal zondagsvieringen daalt wel. Minder dan de helft van de gebouwen (47 procent) is ook buiten de eredienst toegankelijk.

Over her- en nevenbestemmingen van kerken wordt veel gepraat, de realiteit is dat nu al 73 procent openstaat voor niet-liturgische activiteiten. Als monument beschermde (lees oudere en waardevolle) kerken worden vaker gebruikt voor concerten, orgellessen en tentoonstellingen, maar ook voor liefdadigheidsacties, debatten en zelfs recepties. Opmerkelijk: in het bisdom Hasselt gebeurt dat minder vaak dan in de andere bisdommen.

Geert Bourgeois, Vlaams minister voor Binnenlands Bestuur en Onroerend Erfgoed (N-VA), meldde bij de voorstelling

van de Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen dat uit de meerjarenplannen van de bij zijn diensten ingediende kerkfabrieken blijkt dat 23 kerken zo goed als zeker herbestedemd zullen worden. Voor 43 andere wordt herbesteding ernstig overwogen. Dat er een massale golf van herbestedingen op til is, wordt door deze cijfers ontkracht. Geen vier procent van het totaal aantal parochiekerken zal in de komende jaren van bestemming veranderen of afgebroken worden.

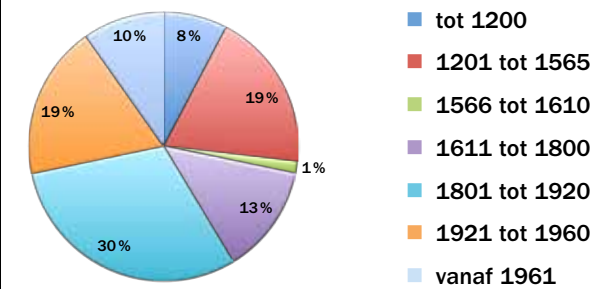
Het religieuze materiële erfgoed, ongemeen waardevol, wordt hoofdzakelijk door vrijwilligers beheerd. Met de veranderingen in de samenleving en de Kerk staan die vrijwilligers voor nieuwe uitdagingen. Voornaamste pijnpunt is echter, zo blijkt uit de atlas, het roerende erfgoed van de religieuzen. Het CRKC steekt er veel energie in en maakt op vraag van de kloosters een inventaris. Tot op heden zijn de collecties van negentig procent van de huizen van religieuze instituten niet geregistreerd. Tienduizend objecten dreigen onbekend te blijven en zullen geen geschikt onderkomen vinden als 'hun' klooster wordt opgeheven.

De tijd dringt. Twee derde van de religieuze congregaties telt vandaag minder dan twintig leden. Op korte termijn zullen ook de laatste huizen van congregaties sluiten. Wat dan met hun erfgoed? Een goed voorbeeld is wat de franciscanen in Sint-Truiden verwezenlijkten met hun museum DE MINDERE, dat ook onderdak biedt aan het roerende patrimonium van gevezen kloosters uit de franciscaanse familie. Een van de pronkstukken daar is een zeventiende-eeuws altaar uit het enkele jaren geleden opgeheven kapucinessenklooster in Antwerpen, gemaakt uit stro. Het is met recht en reden kandidaat voor de Topstukkenlijst en een schoolvoorbeeld van fraai 'geborgend' erfgoed.

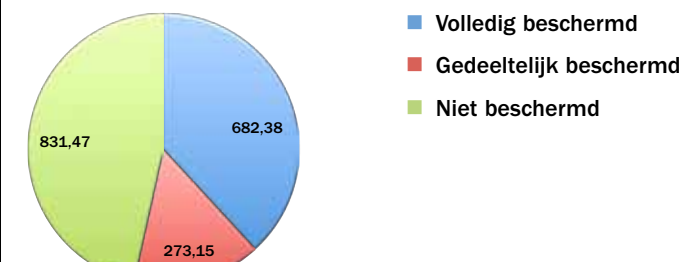
De Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen kunt u voor 20 euro, verzendingskosten niet inbegrepen, bestellen bij het CRKC via de website <http://crkc.be/> of via 016 40 60 73.

ERIK DE SMET

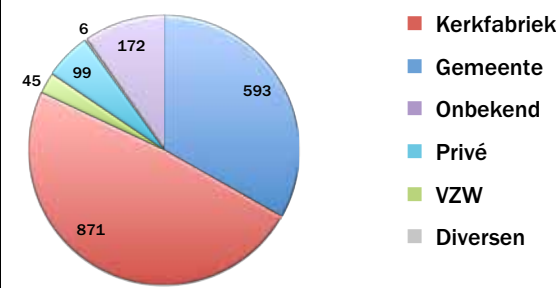
Kerken per bouwperiode (1.786 kerken)

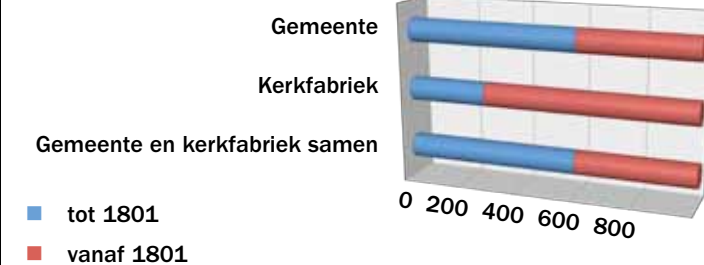
Monumentenbescherming (1.786 kerken)

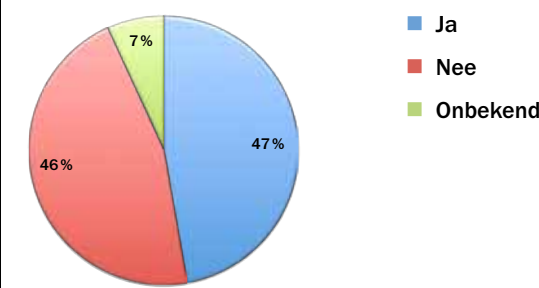
Eigendomssituatie hoofdkerken (1.786 kerken)

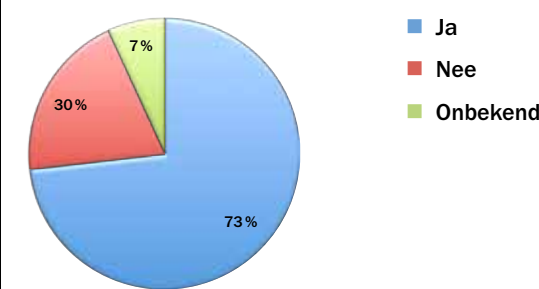
Eigendomssituatie t.o.v. bouwperiode

Open buiten uren eredienst (1.786 kerken)

Niet-liturgische activiteiten

‘GOEDE CONTACTEN ZIJN GOUD WAARD’

Van de 74 schilderijen uit de zeventiende eeuw die in Vlaanderen als topstuk erkend zijn, vind je er 22 in de Antwerpse monumentale kerken. Een daarvan is de Sint-Paulus, oorspronkelijk gebouwd als kloosterkerk van de dominicanen. Blikvanger aldaar, naast het indrukwekkende orgel en Rubens' *De Samenpraak over het Heilige Sacrament*, is een reeks van vijftien schilderijen die elk een mysterie van de rozenkrans uitbeelden – met onder meer werk van Rubens, Van Dyck en Jordaens naast elkaar. Het rozenkransgeheel staat op de Topstukkenlijst.

„Uniek aan deze kerk is dat alle schilderijen er nog hangen op de originele plaats waarvoor de opdrachtgevers, de dominicanen of de broederschap, ze bestemden”, zegt Madeleine Manderyck, lid van de kerkraad. „Het interieur van toen vormde een geheel dat de geest van de Contrareformatie ademde. Vandaag streven we ook een geheel na, waarin liturgie en pastoraal op een zelfde hoog niveau staan als de topstukken die in de kerk hangen. Een kerk is een ruimte met een religieuze betekenis, anders dan een museum.”

Toch vergen topstukken er dezelfde zorg als in een museum. In de Sint-Paulus werd vloerverwarming aangelegd met een bevochtigingsinstallatie, om een geschikt binnenklimaat te garanderen. Dat is belangrijk voor de houten panelen waarop de schilderijen werden aangebracht. Dataloggers volgen temperatuur en vochtigheidsgraad op, camera's en detectoren beveiligen tegen inbraak en vandalisme.

Topstukken bezitten, kost geld. Van de 48.419 euro die de kerkfabriek in 2012 betaalde voor de exploitatie van de kerk,

Topstukken in de Antwerpse Sint-Pauluskerk. © Frank Bahn Müller

ging 30.740 euro naar nutsvoorzieningen, het merendeel naar de klimaatregeling.

Een topstuk mag ook het land niet uit zonder vergunning van Kunsten en Erfgoed en machtiging van Onroerend Erfgoed. Toen een van de rozenkransafbeeldingen, een werk van de jonge Van Dyck, werd uitgeleend aan het Prado in Madrid, verzamelde Manderyck het als koerier. Het schilderij werd door een gespecialiseerde firma vervoerd in een dubbele klimaatkist en restaurateurs volgden de toestand op.

Een beroep doen op de deskundigheid van tal van erfgoedpartners kan een kerkfabriek een hoop kopzorgen besparen, weet Manderyck, beroepshalve verbonden aan Onroerend Erfgoed Vlaanderen.

De kerkfabriek van Sint-Paulus kan ook rekenen op de inzet van zo'n veertig vrijwilligers. „Net als bij de overheden geldt dat een goed contact met hen goud waard is”, besluit Manderyck.

Nicole LEHOUCQ

‘EEN GESCHENK DAT ONS VERPLICHT’

Achterin de Sint-Michielskerk in het Limburgse Bree staat een beeldengroep van Jan van Steffensweert uit 1530-1540, die de graflegging van Christus uitbeeldt. Dergelijke scènes zijn zeldzaam bij ons en daarom werd de groep in 2012 op de Topstukkenlijst van de Vlaamse Gemeenschap geplaatst. Wat houdt dat in voor de eigenaar, de kerkfabriek?

„De toestand van de beeldengroep werd onderzocht en we spraken met Erfgoed af om ze meer geregeld te controleren”, vertelt Harry Kneepkens van de kerkfabriek.

„Om de beeldengroep te consolideren en stofvrij te maken is 4.000 euro nodig en daar krijgen we een toelage voor. Na afloop van de huidige restauratiewerken in de kerk verplaatsen we het geheel naar de vroegere doopkapel, waar het beter zichtbaar zal zijn. Die verplaatsing zal de kerkfabriek 4.500 euro kosten. Wat het binnenklimaat betreft, een nieuwe verwarmingsinstallatie zit vervat in de restauratiewerken aan de kerk.”

Ook in de deelgemeente Opitter is de kerkfabriek van Sint-Trudo eigenaar van

De graflegging in Bree, een beeldengroep met levensgrote figuren. © Mine Dalemans

een topstuk, een passieretabel uit dezelfde periode als de graflegging. Die kerk is niet open voor het publiek. „Toch moeten we de temperatuur er constant houden om het retabel te beschermen”, zegt Mark Hompes van de kerkfabriek aldaar.

„We weten niet wie ons dit prachtstuk schonk – daarover zijn de archieven niet duidelijk – maar het brengt wel verplichtingen met zich mee”, vervolgt hij. „Zo vergt het geregeld onderhoud, zeker nu het op de Topstukkenlijst prijkt. Het retabel werd in 1993 voor het laatst gerestaureerd door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. Nu zijn er opnieuw problemen, de verf op de zijluiken schilfert af. Jammer genoeg werd de onderhoudspremie voor beschermde monumenten afgeschaft. We kunnen wel nog een restauratiedossier openen. Tot de subsidies daarvoor daadwerkelijk worden uitbetaald, wat twee tot drie jaar kan duren, moet de kerkfabriek dan wel de werken prefincianieren. De kosten worden op 30.000 euro geraamd. Zou niet beter een hogere instantie dan een kerkfabriek de opvolging en de bescherming van een topstuk als dit op zich nemen?”, vraagt Hompes zich af.

Als gepensioneerd vindt Hompes het niet erg dat zijn engagement voor de kerkfabriek heel wat tijd in beslag neemt. Wel is hij teleurgesteld dat de kerk weinig bezoekers aantrok toen ze vorig jaar elke zaterdag en zondag werd open gehouden door vrijwilligers. Misschien dagen er wel meer op tijdens de Open Kerkendagen op zaterdag 31 mei en zondag 1 juni aanstaande? (NL)